

Stedsvandringer

*Redigeret af Malene Breunig, Søren Frank,
Hjørdis Brandrup Kortbek og Sten Pultz Moslund*

Stedsvandring

Analyser af stedets betydning
i kunst, kultur og medier

Syddansk Universitetsforlag

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2013
University of Southern Denmark Studies in
Scandinavian Languages and Literatures vol. 114
Sat og trykt af Narayana Press
Omslagsillustration:
ISBN: 978 87 7674 692 6

Stedsvanddringer er trykt med støtte fra:
Puljen Danskstudier

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller
anden mangfoldiggørelse af denne bog
er kun tilladt med forlagets tilladelse eller
ifølge overenskomst med Copy-Dan

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M

Tlf. 6615 7999
Fax. 6615 8126
www.universitypress.dk

Indhold

Forord 7

Uden for lands lov og velfærd? 19

Om samfundsarkitekturen i Kirsten Thorups *Baby* (1973) set i lyset af velfærdspolitisk retorik

Anne-Marie Mai

Repræsentationens sted, stedets repræsentation 39

En lefebvreansk læsning af Lars Bent Petersens installation *Verdensbillede* (1992)

Mette Mechlenborg

Kunstmuseet som totaloplevelse 53

Louisianas *genius*

Malene Breunig

Hjemstavnbevægelsen i Tyskland omkring 1900 79

Et økokritisk perspektiv

Adam Paulsen

H.C. Andersens rette sted? 99

Fra verdensomspændende fejring til Kejserens Nye Klæder

Anne Klara Bom

Rumlige konfigurationer i tysk akademisk historicisme 119

Kathrin Maurer

Thomas B. Thriges Gade – en mental barriere i en såret by 133

Hjørdis Brandrup Kortbek

Rykket ud i provinsen 157

Økokonservatisme hos Ernst Jünger og Robert P. Harrison

Michael Karlsson Pedersen

Et paradis på jord 177

Haven som sted

Karin Esmann Knudsen

Sted, krop og lokal transkulturalitet i Harold Sonny

Ladoos *No Pain Like This Body* (1972) 203

Sten Pultz Moslund

My Kingdom for an Island 221

Om *Lost*, sted og nye medier

Bo Kampmann Walther

“Tænk på tingene i sig selv” 237

En stedsfænomenologisk læsning af Virginia Woolfs *Til Fyret*

Marlene Marcussen

Maritime rytmer 257

En analyse af livet ombord på skibet

Søren Frank

Krigszonen 279

Om en kompleks reorganisering af konfliktuelt territorium

Mikkel Bruun Zangenberg

At være på kanten af sted 291

Moderne, antikke og postmoderne refleksioner

Edward S. Casey

Forfatterbiografier 311

Forord

“Stedsforestillinger og -oplevelser” var titlen på et forskningsprogram ved Institut for Litteratur, Kultur og Medier (nu Institut for Kulturvidenskaber) på Syddansk Universitet, som i 2011-2012 samlede en række forskere inden for kulturvidenskabelige og æstetiske fag. Forskningsprogrammet, som var ledet af Sten Pultz Moslund og Søren Frank, kom til at danne ramme om uformelle projektoplæg og livlige diskussioner om steders betydning inden for litteraturvidenskab, kultur- og designstudier. En af de væsentligste erfaringer fra forskningsprogrammets arbejde var, hvordan stedsperspektivet “åbner feltet”: Stedets multidimensionalitet og multimodalitet samler mange ellers adskilte virkelighedsperspektiver og skaber mulighed for at lade dem interagere. Stedsperspektivet kan udfordre endimensionelle forklaringer og disciplinspecifikke analyseredskaber, og det er i lyset af erfaringer hermed, at denne tværfaglige antologi om *Analyser af stedets betydning i kunst, kultur og medier* er blevet til.

Inden for en række human- og samfundsvidenskabelige fag har man siden slutningen af 1960’erne konstateret en såkaldt “stedlig vending”, en betegnelse, som bl.a. refererer til vendingen fra 1800-tallets optagethed af tid (historisme, teleologi, fremskridt) til 1900-tallet som et rummets århundrede (netværk, simultanitet, relationer). Mere præcist er det dog formentlig at skelne mellem mindst fire større stedlige vendinger siden 1950’erne, eller rettere positioner inden for en vedvarende interesse for rumlige og stedlige dimensioner af menneskelivet i sidste halvdel af det 20. århundrede. Disse positioner adskiller sig teoretisk fra hinanden, men udvikles og interagerer kontinuerligt. Især har to overordnede og ofte opponerende hovedstrømninger gjort sig gældende: en fænomenologisk inspireret og en sociologisk orienteret.

I 1950’erne rettede Martin Heidegger og Gaston Bachelard fokus mod noget, der indtil da blot havde været mere eller mindre isolerede forsøg hos Friedrich Nietzsche og Oswald Spengler, da de begyndte at problematisere modernitetens tendens til at betragte rum som en ren abstrakt og geometrisk dimension. For Heideggers vedkommende er det specielt det indflydelsesrige

foredrag "Bauen Wohnen Denken" (1951), der er værd at hæfte sig ved. Men hans kritik af modernitetens usanselige rumabstraktioner og virkelighedsbeskrivelser kan allerede skimtes i nogle bemærkelsesværdige kapitler (§ 21-24) i *Sein und Zeit* (1927), hvor Heidegger anklager René Descartes for at have negligeret rummet i dets ikkeabstrakte fænomenalitet. Hvad Bachelard angår, så repræsenterer *La Poétique de l'espace* (1957) hans væsentligste bestræbelse på at minde os om den eksistentielle betydning af sådanne konkrete og upåagtede steder som f.eks. hjørner, kældre og skuffer. Begge kan de siges at anskue stedsproblematikken ud fra forholdet mellem mennesker og ting snarere end ud fra det psykologiske og mellemmenneskelige. Heidegger og Bachelard etablerer herved grundlaget for den fænomenologiske tilgang til stedet: menneskets relation til dets fysiske omgivelser som udtryk for det primære og helt fundamentale i menneskets væren i verden.

Efter Heideggers og Bachelards fænomenologiske blik på stedets betydning udvikles en anden stedsteoretisk position, nemlig den, der ofte forbindes med den stedlige vendings egentlige begyndelse sidst i 1960'erne og op gennem 1970'erne: På den ene side med Michel Foucaults forelæsning i 1967, "Des espaces autres", og Henri Lefebvres marxistisk orienterede værker, i særdeleshed *La Production de l'espace* (1974). På den anden side inden for det humangeografiske felt med værker som *Place and Placelessness* (1976) af Edward Relph og *Space and Place* (1977) af Yi-Fu Tuan. Mens de to sidstnævnte fortsætter i Heideggers og Bachelards spor ved for alvor at udvikle definitionen af stedets transhistoriske, fænomenele og affektive karakter i forhold til rummets abstraktion og stedets ophævelse af modernitetens omkalfatrende udvikling, repræsenterer Foucault og Lefebvre et skift i stedsforskningen i retning af de sociokulturelle og mellemmenneskelige dimensioner, der berører forståelsen af relationen mellem sted og mennesket.

Lefebvre retter sin kritik mod Heidegger og Bachelard, ja hele den fænomenologiske stedsteori, som fortsat gør sig gældende. Han anklager de to for en nostalgisk og idylliserende opfattelse af sted, der hverken tager højde for tid, historie eller menneskers pragmatiske tilegnelse og påvirkning af steder. For Lefebvre er et sted først og fremmest et produkt af sociale og historiske processer. For Foucaults vedkommende drejer det sig om det, han selv kalder en vending væk fra Bachelards "indre rum" mod de "ydre rum" i en verden, som for Foucault i stigende grad orienterer sin stedsteori i retning af netværk og simultanitet. Foucault og Lefebvre lægger herved grunden til den sociokulturelle stedsanalyse, der først og fremmest betragter stedet som noget, der produceres af diskurser og af menneskets mentale og kropslige oplevelser. Stedet er med andre ord medieret af sociale, kulturelle, økono-

miske og politiske forhold og er dermed et produkt af magthierarkier og identitetskampe (f.eks. mellem racer, klasser, køn, nationaliteter, etniciteter, seksuelle præferencer og generationer). Eftersom sociale hierarkier udmøntes konkret i den fysiske organisering af steder, bliver de determinerende for vores mellemmenneskelige relationer og omgangsformer.

I løbet af 1990'erne udvikles en tredje og fjerde position inden for steds-teorien. Dels opnår den fænomenologiske tilgang et momentum gennem en udvidelse af Heideggers ontofænomenologiske stedsfilosofi, som nu også omfatter et kropsfænomenologisk perspektiv. Dels udvides den sociokulturelle tilgang til stedets betydning med senmoderne, globale og migratoriske perspektiver. Det kropsfænomenologiske perspektiv bygger videre på Heidegger med inspiration fra især Maurice Merleau-Ponty, idet sted her betragtes som produceret af den sansende krop og dens bevægelser. På grund af kroppen er mennesket altid indvævet i stedets dimensioner, hvorfor stedet ikke kan reduceres til en mentalitetsmæssig eller diskursiv konstruktion alene. Edward Caseys filosofisk-omhyggelige værker *Getting Back into Place* (1993) og *The Fate of Place* (1998) er toneangivende inden for denne retning. Men af andre teoretikere, som for alvor begynder at medtænke en kropslig dimension, skal nævnes Michel de Certeau, David Seamon, Christopher Tilley og Edward Soja. Ligeledes bør også Lefebvres bog om rytmeanalyse, *Éléments de rythmanalyse* (1992), fremhæves.

De senmoderne og globale stedsperspektiver repræsenteres af de mere sociologisk og antropologisk orienterede forskere som Doreen Massey, Marc Augé, Ulrich Beck og David Harvey. Her indtager globaliseringens følgevirkninger en væsentlig rolle. Centralt for denne stedsteori er udforskningen af, hvorledes menneskets fundamentale relation til steder i stigende grad ændres af teknologiens kondensering af tid og rum, som f.eks. når betydningen af afstande mellem steder ophæves som følge af accelerationen af menneskers og informationers bevægelse. Augé indtager den mest skeptiske position, idet han med sit begreb om "ikkested" opfatter den senmoderne "supermodernitet" som en tilstand, der producerer et stigende antal "værensløse" rum af transit og anonymitet, rum som Tuan og Relph tidligere identificerede som stedets modsætning – f.eks. lufthavne, shoppingcentre og sociale boligbyggerier.

Endelig er der en yderligere position, som også finder vej ind i denne antologi, nemlig en økokritisk stedsproblematik, som navnlig lægger sig op ad den fænomenologiske stedsteori, og hvori især Heidegger spiller en central rolle. Den økokritiske retning vandt for alvor indpas i 1990'erne og synes stadig at være et felt i vækst. Omsorgen for det nære og en bæredygtig relation til naturen og biosfærens mangfoldige liv fokuserer helt naturligt på sted og på,

hvordan vi lever både lokalt og globalt. Inden for den økokritiske tænkning synes der grundlæggende at være såvel et overlap som en konflikt mellem de lokale, stedlige og de globale, transstedlige dimensioner i natur-etiske spørgsmål.

Den fænomenologiske og socialkonstruktivistiske stedsforståelse er som nævnt i vid udstrækning blevet opfattet som hinandens modsætninger. Der har især i den globalt orienterede stedsanalyse været en tendens til at betragte fænomenologiske stedsopfattelser som håbløst forældede. Massey taler således om "reaktionære" stedsanalyser og anklager den normative betoning af det nære, kroppen, *wohnen* og tryghed for at ekskludere det processuelle, det transformative og det dynamiske. Til gengæld kritiserer fænomenologisk inspirerede stedsopfattelser de globalt og socialkonstruktivistisk orienterede stedsanalyser for netop ikke at tage højde for kroppens og det affektives betydning for oplevelsen af sted. De to stedsforståelser kan dog siges at nuancere forskellige dele af stedets komplekse betydning, hvilket antologiens artikler netop belyser.

Med udgangspunkt i den internationale stedsforsknings forskellige perspektiver har beskæftigelsen med stedets betydning også vundet indpas ved en række humanistiske fag ved danske universiteter. I de senere år er der således gjort en stor indsats for at introducere de teoretiske positioner, som kan danne grundlag for videre studier og åbne for nye perspektiver på gamle fag og discipliner. Der er udgivet en række antologier, tidsskrifter og teoretiske oversigtsværker, som søger at indkredse de forskellige humanistiske tilgange til forståelsen af "sted". Fremhæves skal især Anne-Marie Mai og Dan Ringgaards antologi *Sted* (2010), Dan Ringgaards *Stedssans* (2010) samt den af Kirsten Simonsen og Jørgen Ole Bærenholdt redigerede *Space Odysseys. Spatiality and Social Relations in the 21st Century* (2004), ligesom også Frederik Tygstrup har publiceret en række stedsteoretiske artikler.

Med denne antologi ønsker vi at bidrage til denne indsats. Det er ikke antologiens primære sigte at føje nyt til de stedsfokuserede teoridannelser (Edward Caseys foredrag, antologiens *bonus track*, er dog decideret teoriudviklende, ligesom en række af artiklerne kan siges at have teoriudviklende ansatser). Vort ærinde er først og fremmest analytisk og har til formål at afprøve og vurdere nogle af de eksisterende stedsteoretiske begreber, kategorier og perspektiver i relation til forskellige empiriske genstandsfelter inden for medier, kunst og kultur, herunder arkitektur, haver, museer, historiografi, installationskunst, læserbrevsdebatter, byudvikling, reality-tv og litteratur. Ambitionen har været at anvende feltets teoretiske spændvidde i relation til konkrete steder eller til værker, hvori stedet gestaltes og vurderes at spille en vigtig rolle. Herved

prøver vi at anskueliggøre, hvordan og hvorfor steder kan generere betydning og skabe stemninger.

Antologiens artikler er herved beslægtede, idet de alle adresserer en stedsproblematik, men både i deres teoretiske tilgang og empiriske orientering må de siges at være ganske forskellige. Skønt artiklerne er resultater af et interessefællesskab omkring steder i kunst, kultur og medier, skriver de sig hver især også ind i andre specifikke faglige diskurser. Af samme grund har det været en udfordring at bestemme kriterierne for artiklernes rækkefølge og en eventuel gruppering i bogen – skulle de ordnes fagspecifikt, efter teoretisk præference, tematisk fokus eller empirisk grundlag? Alle risikerer disse “kasser” at reducere de enkelte bidrags analyser og tolkninger, som netop søger at bryde med den faglige “kassetænkning”. Vi foretrækker derfor at bevare det præg af “åbent felt”, som har været artiklernes udgangspunkt.

Det mest påfaldende træk ved antologiens artikler om steders betydnings- og stemningsdannelse, om stedets repræsentation og repræsentationens sted er således deres nedbrydelse af traditionsbundne skel mellem videnskabelige fagområder som geografi, historie, filosofi, kulturstudier, bygningsarkitektur, landskabsarkitektur, byplanlægning, kunsthistorie og litteraturvidenskab. Det er også derfor, vi tror og håber, at bogen kan vække tværfaglig interesse.

*

Bogens første artikel, “Uden for lands lov og velfærd?”, er skrevet af Anne-Marie Mai og viser, hvorledes steder og rum optegner en samfundsarkitektur og et kulturlandskab i Kirsten Thorups *Baby* fra 1973. Mai belyser Thorups brug af sted og rum stofligt, diskursivt og symbolsk og perspektiverer de forskellige stedsontologier i det litterære værk til de hyppige steds-, bygge- og boligmetaforer, der figurerer i danske partiers retorik om den samfundsarkitektur og velfærdsstat, som Thorups roman foregår i og udfordrer fra samfundets udkant. Hos Thorup bliver “bostedet” (fra narkomankælderen og institutionaliserede opholdssteder til forstadvillaen) til et mellemrum eller tomrum, hvori eksistensens grundlag smuldrer. Med filosofisk afsæt i Heideggers ide om, hvordan menneskets måde at leve på, eller væren-i-verden, er bestemt af den måde, hvorpå mennesket bygger og bor, identificerer Mai forskellige aspekter af sted og rum hos Thorup. Hun viser, hvordan Thorup formår at aktivere stedernes og rummenes (mærkbart bibelske) symbolik, samt hvordan hun konstant glider mellem det konkrete og det symbolske og det samtidige og det traditionelle. Denne brug af sted og rum klinger med og imod datidens politiske bygnings-, bolig- og velfærdsmetaforik.

Mette Mechlenborgs artikel "Repræsentationens sted, stedets repræsentation: En lefebvreansk læsning af Lars Bent Petersens installation *Verdensbillede* (1992)" præsenterer en analyse af kunstinstallationens evne til at producere og reproducere en spatial erfaring. I installationen fremstilles en model af parcelhuskvarter og storby på henholdsvis oversiden og undersiden af en stol. De stereotype fremstillinger af parcelhuskvarter og storby er ikke blot fysiske eller materielle objekter og mentale forestillinger, de er også udtryk for sociale produktioner, idet installationen peger tilbage på beskueren selv, som dermed bliver en del af installationen. *Verdensbillede* sætter på den måde fokus på parcelhusforstaden og storbyen som en social-spatial konstruktion, hvor værket fornyer stederne på kunstens egne præmisser.

I artiklen "Kunstmuseet som totaloplevelse: Louisianas *genius*" søger Malene Breunig en nærmere bestemmelse af den "stedets ånd", som Louisiana ofte hævdes at materialisere. Artiklen peger på, at museet i flere henseender synes beslægtet med de fordringer om en *genius loci*, som er artikuleret af den fænomenologisk orienterede arkitekturteoretiker Christian Norberg-Schulz. Udgangspunktet for både Louisianas stifter, Knud W. Jensen, og Norberg-Schulz var en moderne krise- og tabsbevidsthed, som hos dem begge førte til en overbevisning om, at individets mulighed for at erfare mening og sammenhæng burde styrkes, og at en højnelse af de fysiske omgivers kvalitative egenskaber var en betingelse herfor. Idealet om arkitekturens besindelse på stedets "ånd" er manifesteret ganske konkret i udformningen af Louisiana. Som en slags *Gesamtkunstwerk* blev museet lagt an på at skabe rum for en totaloplevelse, der kunne stimulere den besøgende både intellektuelt og sanseligt. Denne ambition var forankret i et kulturradikalt og socialdemokratisk oplysnings- og opdragelsesprojekt, der hævdede at befordre social lighed og kulturel tolerance. Artiklens analyse af museet peger dog på, at "stedets ånd" på Louisiana er kendetegnet ved et fysisk-æstetisk og psykosocialt miljø, som især imødekommer en kulturel overklasse. Louisianas "ånd" betragtes derfor som en stedligt forankret mediering af et kulturhistorisk værdiparadigme, som især kan tilegnes og beundres af de allerede indviede arkitektur- og museumsinteresserede.

I Adam Paulsens artikel "Hjemstavnsbevægelsen i Tyskland omkring 1900" opridses de problematikker og paradokser, der karakteriserer de seneste årtiers økologiske vending, heriblandt ikke mindst modsætningen mellem en "bottom up", lokalt forankret nærhedsetik og en "top down", globalt favnende økokosmopolitisme. For at konkretisere problematikken tager Paulsen læseren med til den tyske hjemstavnsbevægelses fødsel i 1904 og mere specifikt til de dengang pågående diskussioner om opførelsen af et vandkraftværk ved

Laufenburg. Dette gør han for at vise, at man allerede dengang diskuterede ud fra nogle af de samme positioner som i dag, men også for at problematisere det fornuftige i at fastholde modstillingen af lokalt og globalt baserede modeller. Paulsen understreger bl.a., hvor moderne nogle af hjemstavnsbevægelsens førende folk agerede i deres kompromisvillighed og pragmatisme i Laufenburg-sagen, ikke mindst i forholdet mellem økonomi og æstetik og i deres relative accept af foreningen af natur og teknik. Det er dog samtidig en kendsgerning, at hjemstavnsbevægelsens engagement i Laufenburg-sagen endte som en "eklatant fiasko", idet landskabet undergik en gennemgribende transformation. Forholdet mellem "grøn energi (på bekostning af et angiveligt enestående naturområde, som hævdes at ville tage uopretteligt skade)" og "grønne omgivelser (på bekostning af videreudviklingen af en vedvarende energiform, der bl.a. af hensyn til vind- og vejrforhold angiveligt kun kan foregå netop her)" forbliver således et paradoks, der ifølge Paulsen næppe nogensinde vil kunne besvares meningsfuldt med henvisning til hverken nærhedsetik eller økokosmopolitisme.

I sin artikel "H.C. Andersens rette sted? Fra verdensomspændende fejring til 'Kejserens Nye Klæder'" analyserer Anne Klara Bom kritikken af fejringen af H.C. Andersens 200-års-fødselsdag, som fandt sted i 2005. Bom tager primært udgangspunkt i den lokale odenseanske kritik og viser, hvordan eventyret "Kejserens nye Klæder" kom til at udgøre det tilbagevendende billede af kritikken. Fejringsplanlæggerne forsøgte at indskrive H.C. Andersen i en global kontekst, som skulle skabe opmærksomhed om forfatteren over hele verden, hvorimod odenseanerne indskrev H.C. Andersen i en lokal kontekst. Diskrepansen mellem de to forståelser af "H.C. Andersens rette sted" kom til at udgøre grundlaget for kritikken af fejringen. "Kejserens nye Klæder" illustrerer utilfredsheden med eliten, og denne utilfredshed blev i kritikken til et lokalt odenseansk "følelsesfællesskab". Bom argumenterer for, at en højere grad af lokalt orienteret fejring af H.C. Andersen kunne have bygget bro mellem den globale og den lokale forståelse af H.C. Andersen i en global opfattelse af forfatterens "rette sted".

Kathrin Maurer argumenterer i sin artikel om rumlige konfigurationer i den tyske historicisme for, at den dominerende opfattelse af denne diskurs som værende udpræget rumfjendtlig må nuanceres. I *Im Raume Lesen wir die Zeit* fra 2007 har Karl Schlögel f.eks. kritiseret den tyske historicisme for udelukkende at forstå og fremskrive fortiden ud fra temporale kategorier som begivenhed, udvikling og lineær fortælling og ud fra en model af fortiden, der tilmed er subjektcentreret, nationalistisk og teleologisk. Maurer opsporer imidlertid via en række konkrete tekststeder hos Leopold Ranke, den tyske

historicismes grundlægger, et overset blik for steders betydning – ikke mindst deres betydning for, hvad der influerer på historien og for måden, denne historie skrives på. Hos Ranke finder man således en privat fascination af bjerge, men bjergbestigningen og bjergtoppen bliver ligeledes metaforer for Rankes opfattelse af henholdsvis historikerens arbejde og historikerens olympiske blik. Derudover kan man finde konkrete, pittoreske og panoramiske beskrivelser af bjergformationer, hvor fortællingen afløses af kartografien som beskrivelsesmodus, og hvor subjekternes rolle nedtones til fordel for landskabets betydning. Ved at sammenligne geologiske formationers udvikling med historiens udvikling bekender Ranke sig – i det mindste delvist – til en antihegeliansk opfattelse af historien, hvor historien snarere end at udvikle sig lineært og teleologisk “sker” i pludselige bevægelser, som kan være både kaotiske, modsigelsesfyldte og uforudsigelige. Ved indimellem at valorisere rum frem for individ praktiserer Ranke derfor ifølge Maurer en historisk økologisme kendetegnet ved en nedtoning af menneskelig *agency* og en opgradering af naturlovene.

Hjørdis Brandrup Kortbek ser i sin artikel om kontroversen omkring Thomas B. Thriges Gade i Odenses byplanlægning på, hvordan indretningen af sted påvirker brugen og opfattelsen af sted samt den måde, hvorpå sted er medskabende i lokal selvforståelse. Brandrups case konkretiserer, hvordan samfundsøkonomiske og globale skift fører til reorganiseringer af det fysiske rum og forskydninger i rummets *ethnoscapes*, *experiencescapes*, *technoscapes*, *mediascapes* og *financescapes*, og hvordan nedlæggelsen eller bevarelsen af en vej i den henseende anskues og opleves forskelligt af forskellige sociale og kulturelle lag. Centralt for artiklen er, hvorledes metaforer i debatten omkring Thomas B. Thriges Gade fortæller noget om den menneskelige erfaring af steder, og, især, hvordan metaforernes billeder præger vores oplevelse af sted og virkelighed og dermed også byrummets fremtidsplanlægning.

Michael Karlsson Pedersens artikel omhandler provinsen som en særlig tænkemåde og måde at forholde sig til jorden på hos Ernst Jünger, Martin Heidegger og Robert Pogue Harrison. Provinsen skal, som Pedersen bemærker det, “forstås som det ydre korrelat til en ikketeknisk tænkning, der er rettet mod det allerede givne, jorden, i stedet for det af mennesket skabte og regulerede”. I megen såkaldt progressiv globaliseringsteori reduceres jorden til en klode, som mennesket beskuer på afstand, og hvis rumlige dimension er både abstrakt og kropsløs. Harrison er derimod af den opfattelse, at der bag ved den teknisk afdækkede klode stadig er “en dyb, uforudsigelig og konkret jord at konfronteres med”. Provinsen er således hos Harrison metafor for en filosofi, der stræber efter at genindsætte jorden som menneskets mest

fundamentale bestemmelse i en ellers jordskræmt civilisation. Pedersen viderefører og konkretiserer Harrisons jordtænkning ved hjælp af Ernst Jünger, der netop vender sig mod jorden efter Anden Verdenskrig. Jüngers kontinuerlige entomologiske interesse kan ifølge Pedersen læses som et vidnesbyrd om en naturværdssættende position, som både er teoretisk og konkret-praktisk forankret. Dette kommer i særdeleshed til udtryk i erindringsbogen *Subtile Jagden* fra 1967, der beskriver Jüngers samleture rundt i verden og derigennem også fremstiller ham som en særlig billesamlertype, der er bestemt af en naturhistorisk tradition. Med sammenkoblingen af Harrison og hidtil oversete dimensioner af Jüngers værk forsøger Pedersens artikel grundlæggende at bidrage til og videreudvikle en økokonservativ tænkning.

Karin Esmann Knudsens artikel "Et paradys på jord: Haven som sted" præsenterer en analyse af havens betydning i spændingsfeltet mellem realitet og forestilling. Med udgangspunkt i Foucaults teori om heterotopien som "et andet sted", og Hunts teori om haven som en "tredje natur", viser Knudsen, hvordan natur og kultur smelter sammen i komplekse vekselvirkninger i havens betydninger. Edens have danner udgangspunkt for forestillingen om haven som et paradys i modsætning til omverdenens kaos og konflikter – en lykkelig universaliserende heterotopi. I forlængelse af Lefebvres teori om rummets tredelte produktioner argumenterer Knudsen for, at det særlige ved haven som heterotopi er havens fysiske, sociale og mentale produktioner, som kommer til udtryk på forskellig vis i forskellige tider og forskellige steder. Analysen tager udgangspunkt i haver fra middelalder og renæssance, men drager også geografiske perspektiver til 1600-tallets franske barokhaver, 1700-tallets engelske landskabshaver og 1800-tallets danske romantiske haver. Fælles for haverne er, at de fysiske iscenesættelser er udtryk for forestillinger om det gode liv (paradis), drømme og visioner, som danner grundlag for mellem-menneskelige relationer.

I Sten Moslunds artikel om sted, krop og lokal transkulturalitet i Harold Sonny Ladoos vestindiske roman *No Pain Like This Body* (1972) er det hensigten at "undersøge sted og stedstilknytning i relation til translokation, kulturel diversitet og hybriditet". Befolkningen på De Vestindiske Øer består i dag udelukkende af efterkommere af folk fra andre steder i verden, hvorfor forholdet mellem sted og identitet får en helt særlig status. I centrum af de gængse læsninger af vestindisk litteratur står således refleksioner over stedets historiske genese som følge af migration og opbrud. Det er imidlertid Moslunds ærinde at udfordre den transkulturelle stedsteori, som traditionelt anvendes i disse analyser. Moslund problematiserer denne teori, idet den primært fokuserer på stedets sociokulturelle og diskursive relationer og dermed

overser den kropslige og affektive oplevelse af steders fysiske dimensioner. Via en fænomenologisk og sanseorienteret analyse af *No Pain Like This Body* undersøger artiklen i stedet måder, hvorpå den kropslige oplevelse af sted indgår i udforskningen af transkulturalitet og migration. Artiklen opsporer en række kropslige og sanselige udtryk for stedets nærvær i teksten og karakterernes relation til verden og udleder deraf nogle af de stedstilknytningsprocesser, som viser sig at være aktive selv i opbruddets sprog. Endelig undersøger artiklen også, hvordan det lokale, sansede sted virker ind på tilblivelsen af en lokaliseret transkulturalitet.

I sin artikel "My Kingdom for an Island: Om *Lost*, sted og nye medier" reflekterer Bo Kampmann Walther over fortællingens spatialitet i moderne fiktioner, hvor samme historie forgrener sig transmedialt mellem film, tv, computerspil, fanfora og blogs på internettet. Her er det netop opbygningen af fortællingens rumlige dimension, der viser sig at være særlig vigtig for, at samme historie og univers kan bevæge sig fra det ene medie til det andet (og endda ud i den daglige virkelighed uden for værket). Særligt kendetegnende for transmediale fiktioner som f.eks. tv-serien *Lost* eller filmen *The Matrix* er, at historiefortælling former sig som verdenskonstruktion: Sted og rum bliver til en slags "fortælle-LEGO", der ikke alene bygger bro mellem medier, men også fastholder forbrugerpublikummet i en beruset eller "nørdet" begejstring. Walther fokuserer i den forbindelse på, hvordan de transmediale fiktioners stedsimitation fungerer som særligt forførende konceptuelle universer, der aldrig er udtømmende og konstant lokker med merbetydning. Der udvikler sig en form for selvgenererende "hyperdiegese", hvor rum konstant bliver uendeligt meget større.

Marlene Marcussens artikel "Tænk på tingene i sig selv" er en fænomenologisk inspireret steds- og tingsanalyse af "Time Passes"-afsnittet i Virginia Woolfs *To the Lighthouse* fra 1927. I og med at Marcussens analyse går uden om den traditionelle sociokulturelle læsning af Woolf, afdækker hun nye aspekter af virkelighedssynet hos en af modernismens vægtigste forfattere: hvordan Woolfs steds- og tingsopfattelse indeholder en filosofi om meningsfulde værensmuligheder, når mennesket, som modsvar til det moderne individs værensglemsel, giver sig hen til tingenes og stedernes sanselige fylde. Marcussen destillerer Woolfs kropslige og sanselige steds- og tingsfilosofi ud fra den sene Heideggers samtænkning af sted og sprog og begreberne om *Gelassenheit* og *Versammlung*, tilføjet en kropsfænomenologisk relation til verden. Sted og ting forstås ikke ud fra en essensfilosofi men træder frem i menneskets ikkefunktionelle, ikkeafkrævende, sanselige væren-i-verden som en dynamisk og foranderlig samling af relationer mellem ting og mellem ting og mennesker.

I artiklen “Maritime rytmer: En analyse af livet ombord på skibet” belyser Søren Frank gennem en række analytiske nedslag i litterære værker, hvorledes det maritime liv ikke kun er bestemt af mobilitet og potentielle farer og en dermed forbundet eksistentiel hjemløshed. Det synes ligeledes at være karakteriseret ved mentale egenskaber og sanselige kvaliteter, der må opfattes som en form for hjemlighed i betydningen stabilitet, tryghed, nærhed og sammenhold. De litterære udtryk herfor anskues gennem et analytisk fokus på maritime rytmer i bred forstand, såvel naturens rytmer og sømandens og skibets rytme i forhold til naturen som den sociokulturelle rytme ombord på skibet. Herved hævder artiklen at levere et metodisk alternativ til den hermeneutisk orienterede interesse for overfladefænomenernes dybereliggende betydninger, idet fokus i stedet rettes mod rytmernes fysisk-materielle beskaffenhed og kropslige indvirkning. Hensigten er at vise, at både havet og skibet må forstås som delvist territorialiserede rum, det vil sige steder, og dermed at nå frem til en mere nuanceret forståelse af, hvad det konkret vil sige at befinde sig ombord på et skib på havet.

I “Krigszonen: Om en kompleks reorganisering af konfliktuelt territorium” ser Mikkel Bruun Zangenberg på forbindelsen mellem sted, rum og krigsførelse og på måden, hvorpå dette forhold har ændret sig historisk og er blevet endnu mere problematisk at bestemme i moderne krigsførelse og definitioner af krigstilstande. Hvor forholdet mellem krig og rum førhen var relativt enkelt – idet selve krigshandlingen fandt sted på stabilt afgrænsede slagmarker – har nye typer konflikter og former for krigsførelse (som f.eks. moderne borgerkrige og den “kolde krig”) gjort det nødvendigt at skelne mellem slagmarken og krigszonen. Vi ved ikke længere nøjagtigt, hvornår vi træder ind i og ud af krigens område. Zangenberg beskriver, hvorledes krigen mod terrorisme har medført nye ekstremer i forholdet mellem krig og sted: Alle krigens tidslige og geografiske afgrænsninger er nu blevet ophævet, hvilket har vidtrækkende konsekvenser for distinktionen mellem krig og fred, krigens indenfor og udenfor, borgerrettigheder og krigens mulighed som destabiliserende kraft i forhold til den eksisterende globale orden.

Antologiens sidste bidrag er Edward Caseys foredrag “At være på kanten af sted”. Her samtænker Casey sit tidligere arbejde omkring sted med sit nye arbejde omkring kanter. Dette bringer ham ud i en eksperimenterende og problematiserende tænkning omkring steder, grænser og grænsefladernes gråzoner i relation til virkelighedssyn, eksistens, identitet og globalisering. Casey ser på kanter som helt centralt for stedets tilblivelse, men kanter er tvetydige. Kanter hjælper til at definere og lokalisere noget, men fører os også ud til dette nogets ekstremitet – der hvor noget stadig eksisterer materielt

men også er på vej til at forsvinde. Her skabes og opløses vores identifikationer af ting, steder, identiteter i fundamentale spørgsmål om at være eller ikke være. Casey arbejder med to slags kanter, som især gør sig gældende i aktuelle spørgsmål om sted, identitet og globalisering: grænsedragninger og grænselände ("borders" og "boundaries"). Han beskriver, hvordan grænser på en gang er metafysiske og fysisk opretholdt, men også altid har en begrænset tidslig eksistens og altid uformelt er på vej til at blive en gråzone på trods af grænsens formelt adskillende funktion. Et gennemgående træk i hele foredraget er blandingen af stedets præmoderne forankringsepistemologi med den postmoderne bevægelsesepistemologi.

Uden for lands lov og velfærd?

Om samfundsarkitekturen i Kirsten Thorups *Baby* (1973) set i lyset af velfærdspolitisk retorik

Anne-Marie Mai

Hvordan kan man levendegøre nye tanker, begreber og håb om et bedre samfund? Hvordan skal man retorisk overbevise om sine politiske ideer? Tilbage i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet var den unge danske arbejderbevægelse ikke i tvivl om, at klassekampen krævede gode slagkraftige sange med et malende billedsprog, der kunne tale til det jævne folk, som var opdraget med bibelhistorie og salmevers. Arbejderbevægelsens sangskat klinger derfor ofte af de gammeltestamentlige fortællinger om jødernes slaveri i Egypten, om Moses, dansen om gulvkalven, tempelbyggeriet og jødernes lange, farefulde vej mod det forjættede land.

I Ulrich Peter Overbys "Socialisternes March" fra 1871 ses det kommende samfund derfor som en art tabernakel og tempel: "en Bygning vi rejser til Skærm i vor Nød", mens et forjættet landskab aftegnes i Oskar Hansens "Danmark for Folket" fra 1934. Det nye samfund rækker fra hytte til hus, stiger frem med "vårvindens sus" og stormer helt ud til "havets mænd". Det nye samfund fremtræder i arbejderbevægelsens retorik både som en skærmende, arkitektonisk konstruktion og som et kultiveret landskab af maskiner, mælk og honning, der skabes af arbejderne på deres lange "trælletog" ud af undertrykkelsen.

De stærke bygnings- og landskabsmetaforer forbinder sig med bibelhistorien, men de forankrer også begrebet om et nyt samfund stedsligt. Huset og kulturlandskabet gør den politiske ide overskuelig og beboelig, menneskelig og konkret, og hus- og landskabsbilledet bliver en tilbagevendende metaforik, der også gør sig gældende, da opbygningen af velfærdsstaten tager fart i 1950'erne og 1960'erne.

Vil man forsøge at se stedsfilosofisk på den hyppigt brugte bygge- og boligmetafor, finder man en vigtig diskussion hos den tyske filosof Martin Heidegger, der anså netop denne metaforik for eksistentielt grundlæggende. Bygningsværket bliver indbegrebet af, hvordan mennesket forbindes med væren; at bo er at være, siger Heidegger i et foredrag fra 1951, "Bauen

Wohnen Denken". Hvis man vil fremstille en grundlæggende ide, forankre sin forestilling i noget vigtigt og dybt i mennesket, er bolig- og byggemetaforen derfor et stærkt udspil. Et sted kan opdages, bebygges og bebos. Måske er der noget, der er overset og fortrængt og ligger hen i skygge; og måske er det så galt fat, at grunden er ved at skride under bygningen. Stedsbilledet kan være med til at gøre begreberne mere håndgribelige og forståelige både i fremgangstider og nedgangsperioder. "At bo er de dødeliges måde at være på jorden" (38), hedder det hos Heidegger i Kasper Nefer Olsens oversættelse. Heidegger taler om, at efterkrigstidens bolignød ikke blot drejer sig om mangel på boliger. Det drejer sig i en større betydning om at lære at bo, at tænke over en grundlæggende menneskelig hjemløshed, som man kun kan overvinde ved at indse, at man bliver menneske, når man bor og bygger.

Manglen på boliger og måske også en heideggersk indsigt i, at man som menneske kun lever og tænker, når man bor, prægede det unge velfærdssamfund. At bo og bygge bliver en grundtanke, når velfærdsstatens idé skal konkretiseres med et forståeligt og appellerende billede.

På tærsklen til 1970'erne, da opbygningen af velfærdsstaten kulminerer, begynder selve den nye velfærdsstat i den socialdemokratiske, politiske retorik at fremtræde som en bygningsmæssig konstruktion uden "klasseskranker", hvor "reformer" og "tryghed" kan gennemføres.¹ Velfærdssamfundet modstilles her det "mangelsamfund", som mange danskere kendte til i perioden efter krigen, og Socialdemokratiet beskrev i sit arbejdsprogram i 1973 grundigt det "sikkerhedsnet", der skulle skabes omkring borgerne i "det moderne velfærdssamfund". Husmetaforikken er ikke bastant, men den danner en tydelig metonymisk basis i det anvendte billedsprog. Verberne "opbygge" og "udbygge" er således gennemgående og binder de forskellige politikområder sammen.

Også det borgerligt-liberale parti Venstre var begyndt at tage velfærdsbegrebet til sig. I 1969 talte Venstre om, at "det kolde samfund" skulle afløses af et "menneske- og trivselssamfund" (33), og det viste sig også hurtigt, at velfærdsideen blev kædet sammen med tanken om en ny bebyggelse i form af moderne landsbyer eller parcelhuskvarterer, der burde brede sig rundt om i landet, jf. partiprogrammet *Frem mod år 2000* (1971). Hos Venstre er velfærdsbygningen ikke en funktionalistisk lejebolig, men et parcelhus ved landsbyens gadekær.

I 1973 fandt et afgørende folketingsvalg sted, hvor de gamle partier og

---

1 Jf. Socialdemokratiets arbejdsprogram *Det nye samfund – 70'ernes politik vedtaget af den 30. kongres 1969*.